

UOT:82-09.

ŞƏXSİYYƏTİ İFADƏ EDƏN ATALAR SÖZLƏRİNİN MƏNA GÜCÜ

Həşimova Nərgiz Polad qızı
“Azərbaycan” Universitetinin doktorantı
<https://orcid.org/0000-0002-0216-4784>
nargiz.hashimova@azmiu.edu.az

Xülasə: *Məqalə şəxsiyyəti ifadə edən atalar sözlərinin mənə gücü adlandırılıb və bu səbəbdən də məqalədə əsas diqqət şəxsiyyətə aid olan atalar sözlərində işlədilən sözlərin, birləşmələrin mənə gücündən yazılıb. Şəxsiyyəti ifadə edən atalar sözlərinin ifadə etdiyi mənənin güclü təsirinin kontekstdən asılı olduğu və şəxsiyyətin özünün gücü ilə ifadə olunduğu xüsusi olaraq diqqətə çatdırılır. Məqalədə şəxsiyyətə aid olan atalar sözlərinin müsbət və mənfi mənaları haqqında məlumat verilir.*

Açar sözlər: söz, mənə, güc, şəxsiyyət, müsbət, mənfi, kontekst

Key words: word, meaning, power, identity, positive, negative, context

Ключевые слова: слово, значение, сила, идентичность, позитив, негатив, контекст

Bəşər dilinin, ayrı-ayrı xalqların dillərinin konkret olaraq nə vaxt meydana gəldiyini müəyyənləşdirmək əslində mümkün olan iş deyildir; məsələ yalnız belə qoyulur ki, dilin tarixi bəşəriyyətin tarixi ilə eynidir, hər bir xalqın tarix səhnəsinə çıxışı onun dilinin də həmin tarixdən mövcudluğunun göstəricisi sayılır. Lakin dildəki ayrı-ayrı sözlərin meydana gəlmə və inkişaf tarixçəsini öyrənmək dilçilərə nəsib olmuşdur. Bu fonda frazeoloji birləşmələrin yaranması və inkişafı tarixçəsini də izləmək mümkündür. Faktlar göstərir ki, frazeoloji birləşmələrin bir hissəsi dilin hələ ilkin inkişaf mərhələsində yaranmış, qədim yazılı abidələrdə qeydə alınmış və sonrakı şəraitlərdə daha çox inkişaf etmişdir. Məsələn, məlumdur ki, ərəb dilində Qurani-Kərimdə və başqa dini mətnlərdə sabitləşmiş söz birləşmələri sonralar bütövlükdə dilin başqa sahələrində də analogi vahidlərin yaranmasına yol açmış [8, s.45], bu eləcə də başqa müsəlman xalqlarının dillərinin frazeoloji sisteminin zənginləşdirilməsində böyük rol oynamışdır. Tədqiqatçılar yazırlar ki, Azərbaycan dili frazeologiyasının tarixi inkişaf yolunu öyrənmək üçün “Avesta”nın, “Kitabi-Dədə Qorqud”un, Orxon-Yenisey abidələrinin, M. Kaşğarının “Divanü-lügətit-türk” əsərinin, folklor materiallarının dilini araşdırmaq lazım gəlir [8, s.3-5]. Bu proses ümumiyyətlə bütün dünya xalqlarının dillərində cərəyan etmiş, İncildən və onun əsasında yazılmış ilkin elmi və bədii əsərlərdən külli miqdarda frazeoloji vahidlər xristian xalqlarının dillərinə daxil olmuşdur. Xüsusən, son iki əsr ərzində dillərarası ünsiyyətin global səviyyəyə qalxması nəticəsində xristian xalqlarının dillərindən belə frazeoloji vahidlərin müsəlman xalqlarının dillərinə, müsəlman xalqlarının dillərində təşəkkül tapmış frazeologizmlərin isə xristian xalqlarının dillərinə yayılması baş vermiş, bununla dünya səviyyəsində leksik, terminoloji və onomastik mübadilə ilə yanaşı, frazeoloji mübadilə də həyata keçirilmişdir.

Frazeoloji birləşmələrin tarixən daha qədimdən formalaşmış hissəsi başlıca olaraq xalqların mifik təfəkkürü, məişət tərz, həyat təcrübəsi, həmçinin daha çox bədii folkloru əsasında yaranıb-yayılmış və sonralar öz mənbəyindən uzaqlaşaraq metaforik mənə kəsb etmiş, yeri gəldikcə həyatın hər bir sahəsində və ən əsası isə yazılı mətnlərdə işlədilməyə başlamışdır. Bunlar ümumxalq təfəkkürünün ədəbi dilə bəxş etdiyi ən böyük dil xəzinəsidir.

Yazılı mətndən yayılıb ümumiləşmiş frazeoloji vahidlər müxtəlif zümrələr arasında məşhurlaşandan sonra yenidən yazılı mətnlərə o cümlədən bədii əsərlərin dilinə qaytarılır və təkrar işlədilməyə başlayır.

Şəxsiyyətə aid atalar sözlərinin həm müsbət, həm də mənfi mənası ola bilər.

“Konnotasiya nədir?” Bu suala cavab verək və sonra fikrimizi davam etdirək:

A.Peter yazır: “Konnotasiya, hər hansı bir sözün və ya ifadənin açıq və ya hərfi mənası olan denotasiyasına əlavə olaraq daşdığı ümumi şəkildə başa düşülən mədəni və ya emosional assosiasiyadır. Konnotasiya, xoş və ya xoşagəlməz emosional əlaqəsi baxımından tez-tez müsbət və ya mənfi kimi təsvir olunur” [9, s. 5].

Konnotasiya, sözün denotativ (və ya hərfi) mənalarından fərqli olaraq daşıya biləcəyi emosional təsirlərə və assosiasiyalara aiddir. Feil: connote. Sifət: connotative. Həmçinin intension və ya sense adlanır. Sözün konnotasiyası müsbət, mənfi və ya neytral ola bilər. O, həmçinin mədəni və ya şəxsi ola bilər. Bir nümunə:

To most people the word cruise connotes--suggests--a delightful holiday; thus its cultural connotation is positive. If you get seasick, however, the word may connote only discomfort to you; your personal connotation is negative. (Vocabulary by Doing, 2001)

R. Nordquist konnotasiyanı belə izah edir: “Mənalər, sözün hərfi mənasından kənar çıxan emosional və ya mədəni mənalarlardır. Mənalər şəxsi və ya mədəni baxışlardan asılı olaraq müsbət, mənfi və ya neytral ola bilər. “Qəbilə” və ya “qorunma” kimi sözlər bəzi qruplar üçün mənfi mənalara yarada bilər və onların qavrayışına təsir göstərə bilər” [10, s.1].

P. Culicover “Nümunələr və Mənalər” (1998) kitabında yazır ki, konnotasiya dil öyrənmələr üçün “problem sahəsidir”: “[Çünki] o, münasibətin ifadəsi üçün vacib bir mexanizmdir, mesajların qeyri-müəyyən niyyətini anlamaq üçün öyrənmələrin bundan xəbərdar olması çox vacibdir” [4, s. 12].

D.Kristal isə konnotasiyanı belə izah edir: “Sinonimlər qrupunu təyinatlarına görə ayırd etmək mümkün deyildir, lakin onlar adətən *ar, automobile, runabout, buggy, banger, bus, hot rod, old crotch, racervə* s. kimi mənə fərqləri əks etdirirlər” [3, s. 11].

R.B.Moore isə belə yazır: “Qəbilə” ibtidailik və ya gerilik mənasını verdiyindən, yerli Amerika xalqlarına istinad edərkən mümkün olduqda “millət” və ya “xalq” termininin istifadəsinin əvəz edilməsi təklif olunur” [7, s. 12].

Sözün lüğəvi mənasından, yəni birbaşa lüğət tərifindən başqa, onun fərqli mənaları da mövcuddur. Bu təbəqələrin tarixən fərqli çalarları olduğunu bilmək xüsusilə vacibdir. Təbəqələrin həmçinin dil öyrənmələr və oxşar sözlər arasında seçim edib düzgün vəziyyətdə düzgün olanı istifadə edə bilənlər üçün də təsiri vardır.

Dilçilik sahəsində sözün konseptual mənası, sözün ola biləcəyi yeddi mənə növündən yalnız biridir. Məsələn:

Affektiv mənə: danışan və ya yazıçı üçün yalnız lüğət mənalarından daha çox real dünyada onunla hansı mənənin əlaqəli olduğu; subyektiv mənə anlamını verir. Xeyriyyəçilik haqqında danışan baş direktor və rahibə iki fərqli mənə ifadə edə bilər.

Kollokativ mənə: müntəzəm olaraq birlikdə işlədilən sözlər. Məsələn ingilis dilində “pretty” və “handsome” sözləri. Hər ikisi “gözəl” və “yaraşlıq” mənalarında işlədilir, lakin bu sözlər daha çox bir cinslə əlaqələndirilir. Tanımadığınız bir şəxs haqqında söhbətə şahid olursunuzsa, onun “handsome” olması sizə əsas verir ki, həmin şəxsin kişi cinsinə aid olduğunu düşünəsiniz və s.

Konseptual mənə: sözün lüğətdəki tərfi; təsviri tərfi kimi anlaşılır. Lüğətdə *A cougar - “A cat”* mənəsini verir. İnsanlarla bağlı kontekstlərdə və vəhşi təbiətlə bağlı olmayan kontekstlərdə bu terminin başqa mənaları da vardır.

Konnotativ mənə: müəyyən bir sözün istifadəsi ilə kontekstə gətirilən alt mətn və təbəqələr; subyektiv. Bir sözün mənaları auditoriyadan asılı olaraq mənfi və ya müsbət ola bilər. Məsələn, liberal və ya mühafizəkar olmaq etiketi, insanın onu istifadə etmək niyyətindən və onu eşidən və ya oxuyan şəxsdən asılı olaraq yaxşı və ya pis ola bilər.

İngilis dilində insanların zehində artıq həkk olunmuş emosiyaların və ya əvvəlcədən müəyyən edilmiş assosiasiyaların növündən asılı olaraq bir neçə növ konnotasiya istifadə olunur. Növlər belə müəyyən edilir: Pozitiv konnotasiya; İnkâr konnotasiya; neytral konnotasiya.

Müsbət mənalar:

Mahiyyət etibarilə müsbət olan gizli mənalar müsbət mənələrdir. İstənilən sözlə yaxşı assosiasiyalar onları bu etiket altında təsnif etməyə vadar edir.

Məsələn, "Əlverişli" demək olar ki, həmişə alıcı üçün idarəolunan, lakin insanların sosial-iqtisadi vəziyyəti ilə xoş bir əlaqəsi olan minimal qiymət nöqtəsinə aiddir.

Mənfi mənalar:

Sözlər, əsasən, oyadan hissələrinə görə avtomatik olaraq mənfi bir şeylə əlaqələndirilir.

Misal üçün, əlverişli şeylərə "ucuz" deyilə bilər ki, bu da orta keyfiyyətli olmaq kimi mənfi əlavə mənə daşıyır.

Neytral mənalar:

Əlavə mənaları olan, lakin xüsusilə müsbət və ya mənfi əlaqələri olmayan sözlər neytral mənələrdir. Bu mənalar çox vaxt sözlərin hərfi mənalarına ən yaxındır. Nümunəyə davam edərək, "Ucuz" bahalı olmayan bir şeyə aid etmək üçün istifadə olunan bir sifətdir. Əlçatan və ucuz ilə eyni mənaya malikdir, lakin nə çox müsbət, nə də çox mənfi mənalar daşımır.

Positive	Neutral	Negative
Indulgent	Pre-occupied	obsessive
Gentle	timid	Cowardly
Interested	Curious	nosy
Bold	Confident	Brash
Inexpensive	Affordable	cheap

Atalar sözü və məsəllər xalqın hərtərəfli həyatı və məişəti, təfəkkür tərzini, əmək fəaliyyəti, tarixi ilə sıx bağlı olduğundan onların mövzu dairəsi çox genişdir. Həyatın, məişətin, təsərrüfatın elə bir sahəsi yoxdur ki, xalq o barədə atalar sözü və ya məsəl yaratmamış olsun. Elə buna görədir ki, atalar sözləri və məsəlləri həyatın müxtəlif məsələlərinə aid ibratamız məzmunlu qısa kəlam, hikmətli sözlər kimi qəbul edirlər. Həm atalar sözləri, həm də məsəllər xalq zəkasının məhsuludur.

Hər bir el nümunəsi müəyyən məqsədlə yarandığı kimi, müəyyən ideya da təlqin edir. Şifahi xalq ədəbiyyatının hər bir nümunəsi xalqın təxəyyülünün, təfəkkürünün məhsulu olduğu kimi atalar sözləri və məsəllər də həyat təcrübəsi nəticəsində meydana çıxır. Onların hər biri özündə xalqın həyatını, məişətini, yaşayış tərzini əks etdirir. Hər birini oxuyanda qarşımızda böyük bir dövr canlanır: həmin dövrdə xalqın güzaranı, insanların bir-birinə və təbiətə münasibəti, siniflər arasındakı fərqlər, ictimai ziddiyyətlər, bir sözlə dövrü səciyyələndirən xüsusiyyətlərlə tanış oluruq. Məsələn, bəzi ingilis atalar sözü və məsəllərində ictimai bərabərsizlik, siniflər arasındakı əksliklər, varlı-yoxsul, achiq-toxluq məsələsi aydın surətdə əks olunur.

İngilis dilində şəxsiyyətə aid olan çox sayda atalar sözləri mövcuddur. Yəni hər hansı bir şəxsiyyətin müəyyən xüsusiyyətlərini əks etdirən atalar sözləri:

Məsələn şəxsiyyətə aid olan bir atalar sözünü təhlil edək:

Character is power! –Xarakter gücdür!

Məlum olduğu kimi, xarakter hər hansı bir şəxsiyyətə aid olan ən güclü xüsusiyyət, insan keyfiyyətidir. İstənilən rəhbərin (yaxud şəxsin) inkişaf etdirə biləcəyi ən güclü

qüvvədir. “Nə üçün? -desək”, çünki xarakter əslində şəxsiyyətin qoruyucusudur. Xarakter əslində həyatda şəxsiyyətin (yaxud fərdin) məqsədini, vizyonunu və məqsədlərini həyata keçirərkən həm şəxsi, həm də peşəkar baxımdan uğur qazanmağa imkan verən bir xüsusiyyətdir. Xüsusilə Liderlikdə, rəhbərlikdə xarakterin Gücü çox vacibdir.

Bu atalar sözü müsbət konnotasiyaya malik olan bir deyimdir.

Azərbaycan xalqının lideri möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevə aid bu atalar sözünü ürəklə işlətmək olar. Belə ki, möhtərəm prezidentimizin güclü duruşu, xarakteri ilə biz Qarabağ müharibəsində qalib gəldik. Bəli – deyə bilərik ki, prezidentimizin xarakteri çox güclüdür. *Xarakter gücdür!*- deyəndə ağıla ilk növbədə Ali Baş Komandan gəlir. Möhtərəm Prezidentin güclü xarakteri, gücü sayəsində vətənimiz dünya xalqları içində özünə layiqli yeri tutur. Onun bütün çıxışları güclü xarakterinin, güclü duruşunun göstəricisidir.

Bir nümunəni oxuyaq:

Bilirsiniz, bir həftədir ki, Azərbaycan öz ərazi bütövlüyününün bərpası uğurunda mübarizə aparır. Döyüş meydanında əsgər və zabitlərimiz qəhrəmanlıq göstərir, düşməni sarsıdıcı zərbələr endirir, düşməni yerində oturdur, düşməni torpaqlarımızdan qovur, canı-qanı bahasına. Bu şərəfli missiya tarixdə öz yerini tapacaqdır [1, s.9].

Burada xarakterin gücü necə görünür: 1) Azərbaycan uğurunda mübarizəni diqqətə çatdırır; Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü ön plana çıxarır;

2) Əsgər və zabitlərin qəhrəmanlığını xüsusi qeyd edir, düşmənlərə vurulan zərbələri vurğulayır, ordumuzun zabit və əsgərlərinin qəhrəmanlığını qeyd edir;

3) Düşmənin uğursuz olmasını diqqətə çatdırır;

4) Azərbaycanın şərəfli missiya yerinə yetirdiyini vurğulayır və s.;

Digər nümunə:

Biz bu gün xalqımızın və dövlətimizin yeni tarixini yazırıq, şanlı tarixini yazırıq. Biz bu gün tarixi ədaləti bərpa edirik. Çünki Qarabağ torpağı bizim əzəli tarixi torpağımızdır. Azərbaycan xalqı əsrlər boyu bu torpaqlarda yaşayıb, yaradıb, qurub, tikib. Ancaq uzun illər ərzində -30 ilə yaxındır ki, erməni cəlladları torpağımızı işğal edib, bizim bütün tarixi, dini, mədəni abidələrimizi darmadağın edib dağıdıblar [1, s.9].

Xarakterin gücü bu nümunədə tam şəkildə əks olunur. Mətndəki əminlik Prezidentin güclü xarakterindən gəlir.

Buker T. Vaşinqton demişdir: “Xarakter Gücdür”. Xarakter bizim kim olduğumuzun və özümüzü necə apardığımızın hərəkətverici qüvvəsidir. Xarakter, istər qrupda, istərsə də təkbaşına olmağımızdan asılı olmayaraq, etdiyimiz işlərin tonunu müəyyən edir. Duayt L. Mudi deyir: “Xarakter qaranlıqda olduğunuz şeydir”. Başqa sözlə, təkbaşına etdiyimiz şeyləri ictimaiyyətdə də edə bilməliyik. Xarakter həmçinin dürüstlüyün sinonimi ola bilər. Hər iki söz insanın hərəkətlərində əxlaqi cəhətdən düzgün olmalı olduğunu bildirir.

Xarakter fərdin özünəməxsus zehni və əxlaqi keyfiyyətləridir. Bir insanın yaxşı nüfuzu kimi təsvir olunur. Xarakter həmçinin məhəbbət, sevinc, sülh, səbir, xeyirxahlıq, yaxşılıq, sədaqət kimi də qəbul edilir.

Ədəbiyyat

1. Zəfər yolu. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2020, 340 s.
2. Arora S. L. The Perception of Proverbiality. Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship 1, 1-38, (1984).
3. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press, 2003, 506 p.

4. Culicover P. W. Parataxis and Simpler Syntax. In M. José Béguelin, M. Avanzi, & G. Corminboeuf (Eds.), *Actes du 1er Colloque International de Macrosyntaxe Vol. 2*. Bern: Peter Lang, 2010, 14 p.
5. Doyle C. C., Mieder, W., & Shapiro, F. R. *The Dictionary of Modern Proverbs*. Yale: Yale University Press, 2012, 294 p.
6. Grandl, C. "The Perception of Proverbiality" in *Extinct Languages*. In O. Lauhakangas & R. Soares (Eds.), *Proceedings of the 3rd Interdisciplinary Colloquium on Proverbs*. Tavira: Tipografia Tavirense. pp. 146-156, 2010.
7. Moore R.B. Racism in the English Language. In *The Production of Reality*, ed. J. O'Brien, 2005, 119 p.
8. Məmmədova G., Məmmədova K. İngilis dilinin frazeologiyasında atalar sözləri və onların semantik xüsusiyyətləri // *Filologiya məsələləri*. 2007, № 1, s. 45-51.
9. Peter A. White. *Feelings and JEA Sequences*. Psychological Metaphysics. Routledge, 2017, 315 p.
10. <https://www.thoughtco.com/denotations-and-connotations-1692726>
Choosing the Best Words: Denotations and Connotations
11. Valiyeva N.Ch. *Azerbaijani-English-Russian phraseological dictionary*. Baku: 2006, 460 p.

THE POWER OF MEANING OF THE WORDS OF THE PROVERBS EXPRESSING PERSONALITY

Hashimova Nargiz Polad

Summary

The article is named as the meaning power of proverbs expressing personality, and therefore the main focus of the article is on the meaning power of words and combinations used in proverbs relating to personality. It is especially emphasized that the strong impact of the meaning expressed by proverbs expressing personality depends on the context and is expressed by the power of the personality itself. The article provides information about the positive and negative meanings of proverbs relating to personality.

СИЛА СМЫСЛА СЛОВ В ПОСЛОВИЦАХ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЛИЧНОСТЬ

Хашимова Наргиз Поладовна

Резюме

Статья посвящена теме силы смысла пословиц, выражающих личность, поэтому основное внимание в ней уделяется силе смысла слов и сочетаний, используемых в пословицах, относящихся к личности. Особо подчеркивается, что сила воздействия смысла, выражаемого пословицами, выражающими личность, зависит от контекста и выражается силой самой личности. В статье представлена информация о положительных и отрицательных значениях пословиц, относящихся к личности.

*Rəyçi: dosent Mustafayeva Sahilə Bağır qızı
Daxil olma tarixi 06 oktyabr 2025-ci il*